

Wstęp

Publikowany zbiór studiów został poświęcony różnym aspektom działalności warszawskiego środowiska archiwalnego. Powstał jako efekt badań monograficznych prowadzonych przez pracowników uczelni i archiwów polskich. Przedmiotem zainteresowania stały się więc archiwa warszawskie i ich miejsce oraz rola w przestrzeni publicznej jako instytucji, których zasadniczą misją była ochrona dziedzictwa kulturowego, kształtowanie postaw wobec przeszłości, tworzenie forum współdziałania i wymiany doświadczeń pomiędzy pokoleniami i różnymi środowiskami intelektualnymi. Warszawa jako miasto stołeczne tworzyła środowisko, w którym powstawała bogata i zróżnicowana sieć archiwalna, wykształcały się różne typy archiwów – od państwowych poprzez miejskie i samorządowe, do archiwów prywatnych – instytucji i osób. Znajduje się tu siedziba instytucji zarządzającej archiwami państwowymi – Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. W mieście działają aktualnie trzy archiwa centralne. Pierwszym z nich jest Archiwum Główne Akt Dawnych, którego początki wiążą się z Archiwum Ogólnym Krajowym, utworzonym w 1808 r. Gromadzi ono archiwalia tworzone w kancelarii książąt i królów polskich oraz urzędów Rzeczypospolitej, a także wszystkich stanów i grup społecznych tego rozległego terytorialnie państwa od XII w., zatem od momentu pojawienia się pierwszych dokumentów na ziemiach polskich, do połowy XX w. Znalazły w nim schronienie także akta przechowywane w zniszczonych w okresie II wojny światowej placówkach – Archiwum Oświecenia Publicznego, Archiwum Akt Dawnych i Archiwum Skarbowym. Archiwum gromadzi więc akta Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa Polskiego, a także instytucji państw zaborczych XIX w. Dużą grupę w jego zasobie stanowią akta sądowe. Drugie z archiwów centralnych to Archiwum Akt Nowych utworzone w 1919 r., do 1930 r. działające pod nazwą Archiwum Wojskowego. Gromadzi ono akta ad-

ministracji centralnej Polski niepodległej od 1918 r. oraz inne ważne zespoły archiwalne pochodzenia urzędowego i prywatnego. Trzecie archiwum centralne to Narodowe Archiwum Cyfrowe utworzone w 1955 r., do 2008 r. nazywane Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, gromadzące archiwalia instytucji centralnych i kolekcje zapisane na nowoczesnych nośnikach od XIX do XXI w., szczególnie zaś fotografie, filmy, nagrania, dokumenty elektroniczne. W Warszawie ma swoją siedzibę Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, które obejmuje zasięgiem ok. 60% obszaru województwa mazowieckiego, dziedzicząc tradycje Archiwum Miejskiego Warszawy. W mieście działają archiwa wyodrębnione – m.in. najstarsze w tej sieci Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz archiwa innych ministerstw i urzędów centralnych. W Warszawie mają swoje siedziby archiwa kościelne. Jednym z nich jest Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie. W stolicy działa wiele archiwów instytucji naukowych, w tym Archiwum Polskiej Akademii Nauk gromadzące materiały dokumentujące działalność tej instytucji oraz środowiska uczonych polskich. Najmłodszym archiwum zlokalizowanym w Warszawie jest Instytut Pamięci Narodowej. W jego zasobie znalazły się materiały stanowiące świadectwa zmagania o prawa człowieka i godność każdego obywatela w systemie totalitarnym oraz walki o niepodległość Polski.

Celem prowadzonych badań było także zainicjowanie refleksji nad dorobkiem metodycznym, unikatową dziedziną działalności archiwalnej. Ta różnorodność form organizacyjnych oraz zgromadzonego zasobu przyczyniła się do bogactwa doświadczeń metodycznych archiwistów warszawskich. Kolejnym przedmiotem zainteresowań stały się osobowości związane ze środowiskiem archiwalnym – pracownicy różnych instytucji naukowych i archiwalnych. W zaprezentowanym gronie znaleźli się zarówno dyrektorzy i twórcy archiwów, jak i wybitni teoretycy i praktycy archiwalni z różnych archiwów warszawskich. Przedstawiona została przede wszystkim ich działalność zawodowa, choć przedmiotem refleksji stała się także literatura pamiętnikarska tworzona w tym środowisku. W kręgu zainteresowań znalazło się również współczesne oblicze archiwów warszawskich, a przede wszystkim zastosowanie technologii informatycznych w działalności archiwalnej oraz kształtowanie kultury archiwalnej wśród najmłodszej części społeczeństwa, w przyszłości potencjalnych użytkowników i twórców archiwów.

Publikowane w niniejszym zbiorze studia podzielone zostały na cztery działy. Pierwszy z nich poświęcony został archiwom warszawskim w przestrzeni publicznej, drugi – dorobkowi teoretycznemu i metodycznemu, trzeci – osobowościom warszawskiego środowiska archiwalnego, czwarty zaś – współczesnemu obliczu archiwów warszawskich.

W dziale pierwszym zostały zawarte artykuły charakteryzujące zjawiska generalne dotyczące środowiska oraz poszczególnych placówek. Otwierają go rozważania Wojciecha Krawczuka „Metrykanci koronni w Warszawie” prezentujące związki tej grupy zawodowej z miastem od XVII do XVIII w. Irena Mamczak-Gadkowska w artykule „Archiwa warszawskie w Polsce niepodległej (1918–1939)” zarysowała działalność tych placówek po restytucji państwowości polskiej. Agnieszka Rosa w artykule „Archiwiści warszawscy a toruńska archiwistyka uniwersytecka” wskazała na pośredni wpływ, jaki wywarło środowisko archiwistów warszawskich na archiwistykę na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. W sposób szczególny zaprezentowana została tu rola profesora Andrzeja Tomczaka jako zbierającego różne doświadczenia i refleksje archiwalne i inicjującego w oparciu o nie nowe kierunki badań z historii archiwów. W tekście podkreślono, że jednym z istotnych punktów programu badawczego tego uczonego była współpraca z różnymi środowiskami naukowymi, w tym kręgiem archiwistów warszawskich. Tomasz Matuszak w rozważaniach „Piotrkowski epizod życia zawodowego archiwistów warszawskich” zarysował wpływ, jaki wywarli pracownicy Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Akt Dawnych i Archiwum Akt Nowych na dzieje archiwum w Piotrkowie Trybunalskim. Tadeusz Paweł Rutkowski w artykule „Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych i jej pracownicy jako obiekt działań operacyjnych Służby Bezpieczeństwa w latach 70. i 80.” ukazał zjawisko kontroli omawianej instytucji jako urzędu centralnego przez aparat bezpieczeństwa państwa, wskazując na bogactwo postaw i zachowań politycznych w tym okresie.

Następna seria artykułów w tym dziale dotyczyła historii różnych archiwów. W tym przypadku przyjęty został porządek chronologiczny określony czasem powstania i działalności poszczególnych archiwów. Jako pierwsze zaprezentowane zostało Archiwum Główne Akt Dawnych, następnie Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie, Archiwum Miejskie, Archiwum Zakładowe Prezydium Rady Ministrów / Urzędu Rady Ministrów, Archiwum Polskiej Akademii Nauk (aktualna nazwa Polska Akademia Nauk, Archiwum w Warszawie), Narodowe Archiwum Cyfrowe (wcześniej znane jako Archiwum Dokumentacji Mechanicznej). Ta seria została zamknięta artykułem dotyczącym Instytutu Pamięci Narodowej jako archiwum powstałego na przełomie XX i XXI w. Jacek Krochmal w rozważaniach „Nazwy Archiwum Głównego w XIX w.” wskazał na liczne odmiany nazwy Archiwum Głównego Królestwa Polskiego. Karol Dowgiało w artykule „Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie – rys historyczny” przypomniał podstawowe fakty z dziejów tej placówki. Anna Belka w artykule „Próby rekonstrukcji zasobu Archiwum Miejskiego w Warszawie w pierwszych latach po II wojnie światowej (wybrane problemy)” zawarła opis działań zmierzających do odtworzenia zniszczone-

go i rozproszonego zasobu tej instytucji. Anna Barszcz w tekście „Kadry archiwum zakładowego Prezydium Rady Ministrów / Urzędu Rady Ministrów w latach 1945–1996” dokonała analizy obsady personalnej placówki. Jolanta Stasiak w rozważaniach „Archiwum Polskiej Akademii Nauk wśród archiwów warszawskich” zaprezentowała różne, bogate formy działalności tej placówki i sylwetki dyrektorów. Filip Kwiatek w artykule „Zbiory fotograficzne Narodowego Archiwum Cyfrowego” omówił wartość zasobu tego archiwum. Tę serię artykułów zakończyły refleksje Rafała Leśkiewicza „Powstanie i działalność archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – bilans 11 lat istnienia” ukazujące nowe formuły działalności archiwalnej.

Następny ciąg artykułów poświęcony został dorobkowi metodycznemu i teoretycznemu archiwów warszawskich. Agnieszka Bartoszewicz w tekście „Księgi miejskie w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Stan opracowania i możliwości badawcze” dokonała analizy wartości źródłowniczej tych archiwaliów oraz istniejących pomocy archiwalnych i stosowanych w nich opisów. Sformułowała bogaty program dalszego postępowania z tymi archiwaliami: podkreśliła potrzebę dalszych studiów źródłowniczych nad nimi, bardziej rozbudowanej informacji, edycji, również w Internecie, lepszego zabezpieczenia, także w formie tworzenia kopii cyfrowych. Piotr Dymmel w rozważaniach „Józefa Siemieńskiego wkład do teorii edytorstwa dawnych tekstów” zaprezentował udział tego historyka w kształtowaniu zasad metodyki wydawania źródeł. Hubert Wajs w tekście „Prekursorzy standaryzacji opisu archiwalnego – Teodor Wierzbowski i Adam Wolff” zaprezentował próby zmierzające do ujednoczenia sporządzanych regestów z Metryki Koronnej prowadzone przez Teodora Wierzbowskiego i opisu archiwalnego wykonane przez Adama Wolffa. Urszula Kacperczyk w artykule „Koncepcja opracowania inwentarzy idealnych akt urzędów i instytucji z epoki stanisławowskiej i jej realizacja podjęte w przewodniku AGAD” zaprezentowała problemy rekonstrukcji zespołów stanowiących efekt działalności urzędów z okresu panowania Stanisława Augusta. Alicja Kulecka w rozważaniach „Inspiracje francuską i niemiecką myślą archiwalną w środowisku archiwistów warszawskich (1918–1989)” podjęła próbę ukazania recepcji dorobku archiwistyki Francji i Niemiec w publikacjach archiwistów i historyków stolicy. Adam Grzegorz Dąbrowski w rozważaniach „Problemy zarządzania dokumentacją w urzędach administracji państwowej w świetle referatu Józefa Stojanowskiego z 1937 r.” przedstawił problemy wartościowania dokumentacji i gromadzenia zasobu w sieci archiwów państwowych.

Następna seria artykułów zatytułowana „Na pograniczu historii i pamięci. Osobowości warszawskiego środowiska archiwalnego” została poświęcona biografiom i charakterystyce działalności zawodowej wybranych osób

z kręgu archiwistów warszawskich. Zdecydowano o publikacji w niej zarówno artykułów stanowiących analizy dorobku naukowego i metodycznego, jak i tych, które posiadały charakter wspomnień. Przyjęto tu układ alfabetyczny wyznaczony nazwiskami bohaterów poszczególnych tekstów. Anita Chodkowska w artykule „Piotr Bańkowski – redaktor *Archeionu*” przybliżyła sylwetkę tej wybitnej postaci kształtującej przez dziesięciolecia profil czasopiśmiennictwa archiwalnego. Antoni Zieliński w artykule „Grzegorz Jakubowski (1954–2001). Dyrektor Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, pierwszy dyrektor Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej. Sylwetka praktyka” zaprezentował działalność organizacyjną tego archiwisty związanego z siecią archiwów wyodrębnionych i przeanalizował jego wkład w tworzenie formuły działania Instytutu Pamięci Narodowej. Stefan Ciara w rozważaniach „Jadwiga Karwasińska (1900–1986). Kustosz Archiwum Głównego Akt Dawnych, badaczka polskiego średniowiecza, edytorka źródeł” nakreślił sylwetkę historyka uprawiającego różne dziedziny twórczości naukowej – nauki pomocnicze historii, w tym paleografię, oraz edytorstwo źródeł służące dydaktyce i działalności archiwalnej. Janusz Łosowski w artykule „Wspomnienia Kazimierza Konarskiego z okresu wojny jako obraz przeżyć jednostki w czasie zmagania z dwoma systemami totalitarnymi” zaprezentował uczonego uznawanego za twórcę archiwistyki polskiej jako świadka wydarzeń ważnych dla dziejów Polski i Europy oraz autora narracji o nich. Iwona M. Dacka-Górzyńska w rozważaniach „Profesor Stefan Krzysztof Kuczyński i jego dorobek archiwalny (1938–2010)” przedstawiła wkład uczonego w rozwój teorii i metodyki archiwalnej, zwłaszcza w zakresie sfragistyki i opracowania pieczęci. Bartosz Borkowski w artykule „Warszawa w archiwaliach inżyniera Juliana Adama Majewskiego” ukazał proces tworzenia archiwum prywatnego służącego do badań nad dziejami miasta. Ilona Florczak w rozważaniach „Adam Moraczewski – historyk i archiwista Warszawy (1907–1941)” ukazała sylwetkę archiwisty związanego z Archiwum Oświecenia Publicznego, współpracownika Wydziału Archiwów Państwowych i Archiwum Miejskiego. Agnieszka Zajas i Natalia Bujniewicz w artykule „Bronisław Pawłowski i Bolesław Waligóra – szefowie Archiwum Wojskowego w 20-leciu międzywojennym” zaprezentowały sylwetki dwóch dyrektorów Archiwum Wojskowego, kształtujących profil działalności tej placówki. Urszula Kowalczyk w rozważaniach „Anna Maria Przybyłowiczowa (1902–1968) – historyczka, archiwistka, bibliotekarka” przybliżyła postać historyka związanego z Archiwum Miejskim w Warszawie. Anna Ostrowska w artykule „Franciszka Ramotowska (1922–2003)” opisała działalność historyka powstania styczniowego i archiwisty Archiwum Głównego Akt Dawnych. Anna Wajs zaprezentowała sylwetkę Ireny Sułkowskiej-Kurasiowej, wybitnego

historyka, archiwista i edytora źródeł, współtwórcę inwentarza Metryki Koronnej. Agnieszka Laskowska w artykule „Spuścizna Witolda Suchodolskiego – problemy opracowania i wartości źródłowej” dokonała analizy zawartości archiwum osobistego organizatora i uczonego. Rafał Jankowski w rozważaniach „Profesor Teresa Zielińska – archiwista i historyk Archiwum Głównego Akt Dawnych” przedstawił działalność badaczki rodzin arystokratycznych i metodyka oraz teoretyka opracowania archiwaliów rodzinno-majątkowych.

Publikację zamyka seria tekstów poświęconych współczesnym problemom archiwów warszawskich. Otwiera ją artykuł Violetty Urbaniak „Archiwum partnerem szkoły w procesie kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży” zawierający analizę różnych form pracy archiwalnej służących edukacji historycznej. Wojciech Woźniak w tekście „Zadania Narodowego Archiwum Cyfrowego w zakresie gromadzenia, przechowywania i udostępniania dokumentów elektronicznych” zaprezentował problemy związane z wpływem nowych form zapisu informacji w postaci cyfrowej na pojęcia, kancelarie i archiwa bieżące. Ten sam autor w artykule „Zintegrowany System Informacji Archiwalnej (ZoSIA) jako przyszłość systemów informatycznych w archiwach państwowych” dokonał analizy wartości systemu jako czynnika służącego zarządzaniu materiałami archiwalnymi, ze szczególnym uwzględnieniem efektywności wyszukiwania.

Publikowane w zbiorze rozważania ukazały bogatą panoramę problemów działalności archiwów miasta stołecznego w przeszłości i teraźniejszości, ewolucję form komunikacji z użytkownikami, czynniki kształtujące różnorodność aktywności tych placówek i uniwersalizm ich zasobu, działalność wybitnych postaci archiwalnych i ich rolę w konstruowaniu nowych teorii i stosowania nowoczesnych zasad służących tworzeniu formuły archiwum otwartego na potrzeby społeczeństwa. Jedną z cech charakterystycznych postaw występujących w tym środowisku była otwartość intelektualna przejawiająca się w poszukiwaniu doświadczeń innych sieci archiwalnych, szczególnie krajów Europy Zachodniej – Francji i Niemiec – i stosowaniu ich dla rozwiązywania problemów stojących przed polską teorią i metodyką archiwalną. Dotychczas prowadzone badania inspirują zarówno do nowych poszukiwań o charakterze monograficznym, jak i tworzenia nowych syntez ukazujących archiwa i archiwistów warszawskich w różnych okresach historycznych i przestrzeniach społecznych. Zarówno sieć instytucji archiwalnych działających w Warszawie, jak i bogactwo osobowości dostarczyć powinny wielu nowych tematów do refleksji i analiz.